

STAROST HRVATSKO-ROMANSKIH JEZIČNIH DODIRA NA TLU ISTRE

Branimir Crljenko

Hrvatska srednja škola "Zvane Črnja", Rovinj

UDK 808.62(497.5-3 Istra)(091)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 5. 1993.

Romansko pučanstvo Istre preuzelo je od svojih hrvatskih susjeda brojne hrvatske riječi koje su dio leksika istroromanskih dijalekata od davnih vremena. Neke riječi što ih je istroromanski preuzeo iz hrvatskog ostale su u svom neizmijenjenom prvotnom obliku do naših dana i kao takve, s najstarijim slojem pohrvaćenih romanskih toponima, svjedočanstvo su vrlo starih hrvatsko – romanskih jezičnih doticaja na prostoru Istre (*gréndana, kóulizo, lónisa, lótika*..). Riječ je prije svega o terminima iz hrvatske ratarske terminologije, ali i o drugim brojnim izrazima. Znanstveni argumenti izvedeni metodom supstitucijske fonetike svjedoče da su neki od tih izraza mogli biti preuzeti od Hrvata prije otprilike tisuću godina. I najstariji sloj hrvatskih toponima govori da su hrvatska zemljopisna imena Istre nastajala u doba neposredno nakon velike seobe naroda, dok fonološki sustav njihova jezika još nije pretrpio one promjene koje su se dogodile u vremenu do XII. i XIII. stoljeća. Jezične zakonitosti kojima su bili zahvaćeni najstariji hrvatski toponimi jednako su tako, i u isto vrijeme, zahvatile i toponimijske posuđenice, tj. ona imena koja su Hrvati došavši u Istru prihvatili od starosjedilaca i pohrvatili (Vodnjan, Buzet, Poreč, Labin, Kopar...).

Na postojanje jednog starijeg sloja hrvatskog jezika i na davne jezične dodire hrvatskoga jezika s istroromanskim upućuju brojni, u aktualnu jeziku Hrvata i Istroromana nazočni fenomeni. Među njima istaknuto mjesto pripada glasovnim promjenama.

Neke istroromanske posuđenice iz hrvatskog jezika govore o velikoj starosti hrvatsko-romanskih jezičnih kontakata. Prešavši prije više stoljeća u istroromanski, takve su riječi izmakle djelovanju jezičnih zakonitosti hrvatskog jezika. Ostale su u svom neizmijenjenom obliku jer su ih mimoišle sve one promjene kojima su takve riječi bile zahvaćene u domicilnom jeziku. Istroromanski – kao novi jezik njihova obitavanja – učinio ih je lingvističkim

petrifikatom i u takvu liku donio do naših dana kao neporecivo znanstveno svjedočanstvo o starosti hrvatsko-romanskih jezičnih prožimanja na istarskim prostorima.

U takvim izrazima:

- još postoji nazalno /ẽ/ koje je u hrvatskom jeziku poslije XI. st. već bilo zamijenjeno fonemom /e/,
- meki poluglas /b/ ako se nije našao na koncu riječi ili otvorena sloga gdje je ispadao nije supstituiran vokalom /a/, što se inače dogodilo u drugim riječima hrvatskoga jezika poslije XII. st.,
- tvrdi se poluglas /b̃/ u jednom slučaju reflektirao kao /i/ što govori da je riječ posuđena u vrijeme dok se /b/ najvjerojatnije još izgovarao kao reducirano /i/,
- praslavenski skup /*dj/ sačuvao je stari refleks /j/,
- stari suglasnički skupovi /*skj/ i /*stj/ nemaju refleks što ga sadrži današnji govor čakavaca Rovinjštine /št/ nego stari čakavski /šč/, a i
- likovi s ekavskim refleksom starog jata /b̃/, kao i
- oblici sa suglasnikom /l/ na koncu riječi,

koje nalazimo u najstarijim čakavskim govorima Istre, ali ne i u današnjim čakavsko-štokavskim govorima okružena istroromanskih dijalekata Rovinja i Bala, mogu poslužiti kao dokaz o starosti jezičnih kontakata.

I u toponimskim posuđenicama na ovom tlu susrećemo fonetske pojave kojima su takve riječi mogle biti zahvaćene samo u dalekoj prošlosti. Takve jezične pojave pokazuju da je barem dio romanskog nazivlja pojedinih dijelova reljefa došao u dodir s hrvatskim jezičnim osjećajem prije XII. st., da su dodiri dvaju etnosa ovdje veoma stari. U Rovinju je istroromanski, odnosno venecijanski, bio veoma dug jezik prestiža, ali to nije bilo zaprekom da neke romanske riječi dobiju hrvatske jezične značajke, kao što nije bilo zaprekom ni da se hrvatski toponimi i na zapadnoj obali našeg najvećeg poluotoka protegnu sve do mora.

Dokazom da su Hrvati u Istri bili već u ranom srednjem vijeku, da su romanske toponime prilagođavali svome jeziku već u vrijeme nakon velikih seoba, može poslužiti nazočnost ovih glasovnih pojava u pohrvaćenim romanskim toponimima:

- zamjena romanskog /ǣ/ u nenaglašenom slogu sa /o/ u hrvatskim, odnosno pohrvaćenim mjesnim imenima,
- prijelaz romanskog /an/ preko starohrvatskog nazala /q/ u hrvatsko /u/, ali i u /a/ ili /o/,
- promjena romanske glasovne skupine /ent/ preko nazala /ẽ/ u /et/,
- prijelaz romanskog intertoničkog /i/ preko starohrvatskog mekog poluglasa /b/ u /a/,
- palatalizacija romanskog /t/, tj. afrikate /ts/, u hrvatsko /č/,

- slavenska metateza likvida,
- jednačenje *jerija* /y/ sa /i/,
- kao i pojava protetskog /v/

uz druge glasovne pojave, dokazom su da su u Istri Hrvati bili u vrijeme neposredno nakon velikih seoba. Jer – nazali su svoje reflekske već dali do XI. st., slavenska metateza likvida koja se događala u 8. stoljeću (Jurišić, 1944, 75) potpuno je nestala oko godine 1100, *jeri* /y/ se od /i/ u nas razlikovalo do IX. stoljeća kada i počinje njegovo prelaženje u čisti vokal /i/.

Uz ove lingvističke, postoje i oni drugi, izvanjezični dokazi o starosti nekih toponima, kao što je to primjerice, slučaj s imenom grada Kopra...

U ISTROROMANSKIM POSUĐENICAMA IZ HRVATSKOG

Gréndana, ž. u rovinjskom i *gréndena*, ž. u balskom istroromanskom – dio pluga, plužna greda, "gredelj", "gredalj", tal. "bure lungo circa metri tre e fato per lo più di legno duro". Ta riječ, koja se govori u svim mjestima u kojima obitavaju Istroromani, čuva nazal /ɛ/ koji se u hrvatskom jeziku izgubio između IX. i XI. stoljeća. Spada među najstarije kroatizme.

La gréndana zí da lífio trdo.
Gredalj je od tvrda drva.

Lik *grendana* nastao je prema čakavskom genitivu *grendbla u vrijeme prije supstitucije nazala, dakle do XI. st., a do promjene /l/ > /n/ došlo je "po zakonu disimilacije r – l > r – n" (*Etimologijski rječnik ...* I, 614). Poslije XI. st. nazal /ɛ/ je već bio zamijenjen s /e/ : gręda > greda > gredelj.

Gredelj, poljodjeljski izraz iz terminologije pluga, jest sveslavenska i praslavenska izvedenica imenice greda (<gręda)na /– elj/. U čakavskim krajevima Istre uz oblik gredelj čest je lik *greděja*.

Gredelj je kulturna riječ koja se posuđuje. Posudili su je Madžari, Rumunji, Grci. I Madžari su je posudili veoma rano jer i njen madžarski lik *gerendely* sadrži nazalno /ɛ/ iz vremena prije njegove transformacije u /e/.

Kólizo, m. u rovinjskom i *kólizo*, m. u balskom istroromanskom – "kolac", vrsta stabla, grmolikog raslinja od kojeg se izrađuju kolci potrebni u vinogradu i drugdje, lat. *palus*, tal. "piccolo palo, arboscello, i semi del quale assomigliano al riso" (Ive, 1900, 171). Imenica je nastala prema hrvat. kolac (>kolcb), deminutivnoj izvedenici na /-bc/ od kol. Svoj istroromanski lik dobila je premetanjem /c/ > /s/ > /z/ i dodavanjem završnog fonema /o/ kao i u drugim iz hrvatskog posuđenim rječima poput: *jupanko*, *komato*, *koromaso*, *kruko*, *tousto*...

Kolizo je drevni hrvatski leksem nazočan i u drugim istroromanskim dijalektima. Ive je taj izraz zabilježio u vodnjanskom, galežanskom, fažanskom, šišanskom i puljskom, a Deanović (Deanović, 1954, 61) i u rovinjskom, ali s diftongiziranim

/o/ > /ou/: *koulizo*. Deanović bilježi i oronim s izrazom *kolizo*: *Mónto de Kólizi*. Skok, međutim ne bilježi ovu riječ u Rovinju (*Etimologijski rječnik ...* II, 122).

U imenici *kolizo*, *koulizo*, kao i u inačicama iste riječi u drugim istroromanskim dijalektima: *kulizo*, *koulizu*, meki poluglas /b/ je zamijenjen sa /i/, što znači da su i apelativ i toponim u istroromanskom bili nazočni prije XII. st., jer se kasnije taj poluglas u hrvatsom jeziku vokalizirao u smjeru prema /a/.

Lúnisa, ž. (i *lúlisa*) u starom rovinjskom te *lónisa*, ž. (i *lólisa*) u starom balskom dijalektu, naziv je za lonac, zemljanu posudu, tal. *olla*, *pentola*, kod Ive "pentola di terra cotta" (Ive, 1900, 172).

'N tel nústro pajéz nisún piún no kuzinà 'n téla lónisa.

(U našem selu više nitko ne kuha u zemljanom loncu.)

U toj riječi, nastaloj prema starohrvatskoj imenici *lonbcb*, meki je poluglas /b/ supstituiran sa /i/, a ne sa /a/ ili /e/. To znači da i ova riječ, koju su romanski stanovnici preuzeli od Hrvata, potječe iz vremena prije XII. stoljeća, iz razdoblja kada su se još govorili poluglasi /b/ i /b̄/, kada su meki poluglas Istroromani još mogli čuti kao /i/. To se, dakle, moglo dogoditi samo u vrijeme prije nego što je on u jeziku Hrvata prešao u /a/ – lonac (<*lonbcb*).

Lónac je, inače, južnoslavenska riječ nepoznata podrijetla, najvjerojatnije južnoslavenska zamjena za praslavenski *grnac* (*Etimologijski rječnik ...* II, 316).

Svjedočanstvo velike starosti sadrži i imenica *ótika* (*lótika*). *Otika*, ž. je alatka u Balama. To je držak s nasadenom kovinastom plohom, namijenjen čišćenju raonika od zemlje, tal. "arnese agricolo usato per pulire l'aratro, composto da un manico in legno e una lama in ferro" (*Istria Nobilissima*, V., 94). Nastala je prema starohrvatskom *oťbka*, a ne prema istarskom čakavskom *voťka*, koja već sadrži protezu /v/.

Me nónu néta el vergáño ko la lótika.

(Moj djed plug čisti votkom.)

U istroromanskom je u ovom slučaju /i/ supstitut i za tvrdi poluglas /b̄/, što znači da je riječ posuđena vrlo rano, u vrijeme dok se /b̄/ najvjerojatnije izgovarao kao reducirano /i/. Cfr rumunjski *otic!*¹

Osim obilka *otika* supostoje i oblici s aglutiniranim romanskim članom *l'otika* (Malusà, 1982-1983, 391), odnosno *lotika* (Cernecca, 1986, 60). U rovinjskom

¹

Poluglasovi *jer* /b/ i *jor* /b̄/ su u staroslavenskom jeziku bili samoglasnici koji su prema glasovnoj vrijednosti zaostajali za ostalim samoglasnicima. U glagoljici i ćirilici nalazimo zasebne grafeme za oba poluglasa. Ti su vokali u staroslavenskom jeziku mogli biti u jaku ili u slabu položaju. Poluglas se nalazio u jaku položaju kada je iza sloga s njime slijedio još jedan slog s poluglasom, odnosno, kada se nalazio u naglašenu slogu. Kada su se nalazili u jaku položaju, nisu se reducirali ili sasvim gubili, nego su prelazili u /e/ ili u /o/. *Jer* i *jor* su, osim toga, mogli prijeći i u *jeri* /y/ odnosno /i/. U slabu su se položaju u pravilu reducirali, odnosno potpuno izgubili. Kako su se /j/ i /j̄/ (<latinička transkripcija Meilleta) izgovarali u staroslavenskom u IX. i X. stoljeću, ne zna se pouzdano, jer su te glasove danas izgubili svi slavenski jezici.

se ta alatka naziva *stunbiél*, a u vodnjanskom *mandarisa*. Izraz *otika* susrećemo i u romanskim govorima Bujštine.

Grája, ž. – "ograda, živica, šikara, trnje...", tal. *siepe, cespuglio, cinta* (Deanović, 1954, 54 i 59). Osim u Rovinju i Balama nalazimo je još u koparskom i tršćanskom romanskom. U istroromanski je dospjela prema staroj hrvatskoj, čakavskoj imenici *graja*.

El zi kajù In grája.
(On je pao u trnje.)

Hrvatski starosjeditelji Rovinjštine rabe ovu imenicu danas isključivo u obliku *gráža*, a oni u Žminju i Žminjšćini, kao i u drugim čistim čakavskim predjelima poluotoka, još uvijek u obliku *graja*. Jamačno je posuđenica dospjela u jezik Istroromana prije tzv. druge hrvatske kolonizacije Istre, prije dolaska Hrvata ikavaca štokavaca, u vrijeme dok su još svi istarski Hrvati, pa i oni iz okolice Bala i Rovinja, govorili čistom čakavštinom, dok se praslavenski suglasnički skup /*dj/ u čakavskom reflektirao isključivo kao /j/.

I albanska posuđenica istog značenja, *ograjë*, čuva stariji refleks /*dj/ > /j/ (*Etimologijski rječnik...* 1971 – 1974, I, 603).

Etimon ovog izraza treba tražiti u praslavenskom *gordb, imenici kojom se imenovala ograda, vrt, a koja je slavenskom metatezom likvida dala u stslav. *gračb* kojim se također imenovalo ograđeno mjesto i vrt (*Etimologijski rječnik ...* 1971-1974, I, 602).

Među najstarije posuđenice istog podrijetla spada rumunjska imenica *gard*, "ograda od pruća", koju nije zahvatila ni metateza likvida.

Stari suglasnički skupovi /*skj/ i /*stj/ u suvremenom govoru čakavaca Rovinjštine reflektirali su se isključivo kao /št/: *antoštak, klišta, tuparište, kusište* ... pa proizlazi da niti romanske posuđenice iz hrvatskog jezika, imenice *pušča* "skosavica, pušča, splet udica za lov liganja" i *ščipaménto* "praćakanje" te glagoli *puščà* (<*puštati*, čak. *puščati*) i *ščipà* (<*štupati*, čak. *ščipati*) nisu iz jezika kojim sada govori hrvatsko pučanstvo zapadne polovice istarskog poluotoka

Muriédi, i sa butémo dóuti e i fémo doúto oun ščipaménto.
Dečki, bacimo se svi i napravimo veliko praćakanje.)

I samoglasnik /e/ u riječi *gropiña* u balskom (i vodnjanskom) istroromanskom – "crijepnja, crepulja, peka", tal. "coperchio di terracotta usato per cuocere il pane sotto la brace" (Deanović, 1954, 65) – nastao je prema starijoj čakavskoj imenici *črepnja*, a ne prema *čripnja* kako danas govore čakavci Rovinjštine, odnosno čakavci Vlasí, za razliku od čakavaca Bezjaka.

l'nde jo ričevù kon lugánige, kon el krén e kol pán kuzinà zóta la grépifá.
Dočekali su nas kobasicama s hrenom i kruhom pečenim pod čripnjom.)

Suglasnik /l/ na koncu riječi odavno je u govoru ovdašnjih čakavaca reduciran pa imamo samo oblike: *kotá, pastó, vrta, facó* ... Zato suvremeni čakavski govor Bala i okolnih mjesta Golaša i Krmeda ne poznaje danas oblik *vrta*. Tu imenicu sa suglasnikom /l/ na koncu riječi imaju samo balski Istroromani. Oni su je, bez

sumnje, posudili od Hrvata i to vrlo rano, još u vrijeme dok se suglasnik /l/ u hrvatskom čakavskom izgovarao na koncu riječi.

Arénto ala káza el véva 'n vrtal ben laorà.
(Pokraj kuće imao je dobro uređen vrt.)

Vrtal imamo još u vodnjanskom u kome, kao i u galežanskom, postoji i *varto*, drugi oblik te riječi (Ive, 1900, 70 i Zonca, 1978, 345).

Imenica vrt, tal. *orto* nazočna je već u staroslavenskom kao *vr̃tib* nastao prema lat. *hortus* "vrt, perivoj" uz protezu /v/. Dočetno /-al/ je hrvatski refleks latinskog deminutivnog sufiksa /-ulus/ iz umanjnice *hortulus*.

U HRVATSKIM TOPONIMSKIM POSUĐENICAMA IZ ROMANSKOG

Radi lakšeg snalaženja u prostoru koji obitava, čovjek je oduvijek nastojao zemljištu, pojedinim dijelovima njegova reljefa ili objektima na njemu nadijevati takva imena koja će ta mjesta najbolje sadržajno i razlikovno odrediti prema drugim mjestima u blizini.

Ako ime nije naslijedio od drugih, stvorio ga je sam. Činio je to sebi razumljivim jezikom, pa su mu i svi toponimi u trenutku nastanka bili značenjski razumljivi, kao što mu je tada bila jasna struktura i pojedini dijelovi strukture imena. Njihove apelativne i druge osnove bile su tada ne samo razumljive nego i u živoj uporabi.

Jezik ima svoje zakone razvitka i mijena, ali toponimi u pravilu ne slijede te promjene, nerijetko ostaju u svom prvotnom obliku. Zbog toga veze između imena i imenovanog objekta mogu s vremenom toliko izbljedjeti da toponim svojim korisnicima u sadržajnom smislu prestaje kazivati bilo što.

Toponime zato smatramo spomenicima koji neporecivo i autentično govore o jeziku. Oni su, osim ostalog, i svjedočanstvo o vremenu i društvu u kome su nastali.

Istina koju nam kazuju toponimi jednako je važna za filologiju, osobito za dijalektologiju i jezične promjene, kao i za opću te lokalnu povijest, povijest naseljavanja, etničkih promjena i etnologiju.

Sve se to odnosi i na istarsku toponimijsku baštinu, na sva tri sloja njena nazivlja – na ilirske, romanske i slavenske toponime kao njen najmlađi dio.

Toponimi što smo ih romanskim posredovanjem naslijedili od Histra čine najstariji toponimijski sloj Istre. To je supstratni sloj istarske toponimije čiji su nazivi za nas nerijetko nejasna podrijetla i nepoznate motivacije. Poznato je npr. da ime za Trst dolazi prema ilirskom *Tergeste*, što znači trgovište, da ime za Peroj dolazi prema imenici *peroa*, odnosno *pěrua*, što znači potok..., ali značenje mnogih predromanskih toponima nije danas lako odgonetnuti, jer je znanost, kada je riječ o Histrima (Ilirima?), u "mraku": ne znamo njihov jezik; oni nisu pisali, pa nemamo njihovih pisanih spomenika. Ne treba isključiti mogućnost da koji

od najstarijih toponima istarskog prostora vuče svoje podrijetlo i od nekog jezika koji je stariji od onoga kojim su govorili Histri.

Od Histra su nam i imena gradinskih naselja te mnogih drugih zemljišnih predjela i mjesta, koja su danas kao i nekada po svom položaju gospodarski najznačajnija na poluotoku. Od naseljenih mjesta to su *Albona* za današnji Labin, *Breona* za Brijune, *Kastra* za Kastav, *Mutila* za Medulin, *Penquentum* za Buzet, *Pentena* za Pićan, *Peroa* za Peroj, *Flanona* za Plomin, *Polu* za Pulu, *Tergeste* za Trst...

Značajnu skupinu imena čine romanski toponimi. Motivirani su oblikom tla i pripadnošću određenim osobama, dakle vlasništvom. Brojna su gentilicijska imena za naselja, kao što su: Barban, Fažana, Gajana, Galižana, Ližnjan, Lovran, Marčana, Mutvoran, Štinjan, Piran, Vodnjan..., koja su nastala u antičko rimsko doba oko kurtisa čiji su vlasnici bili istarski Romani, najčešće isluženi veterani rimskih legija.

Općenito se može reći da su romanskim toponimima u pravilu zahvaćena brojna važna, ali ne i najvažnija i najveća naselja Istre, odnosno lokaliteti na zemljištu. Najznačajnija mjesta na poluotoku bila su i prije Rimljana poznata, podignuta, eksploatirana... pa su i svoja imena dobila ranije.

Zasebni *stratum* romanskih toponima čine složena imena čiji se tvorbeni model sastoji od dvije imenice na dva jezika, najčešće od romanske opće imenice i hrvatskog mjesnog imena. Takva su imena u pravilu rezultat jezičnih prožimanja svugdje gdje stoljećima obitava etnički mješovito pučanstvo. Ona su svojevrsni oblik dvojezičnosti, jezičnih tautologija, jer isti pojam imenuju u dva jezika, u romanskom i hrvatskom. Tako su Draga, Patok, Jezero, Pećine, Brdo, Kal... preimenovani, zapravo od Romana imenovani, u Valle della Draga, Torrente Patoc, Lago lesero, Cave Pecine, Monte Brdo, Kal Fundusa.

Evo samo onih hibridnih toponima koji se nalaze u *Katastiku* šuma mletačke Istre 18. stoljeća, a počinju romanskom imenicom *monte*, "brdo": Monte Križnjak, Monte Gomila, Monte Grabrovica, Monte Jurkovac, Monte Petrinic, Monte Rupnjac, Monte Slavac. Samo na području oko grada Rovinja uz apelativ *monte* nalazimo složene toponime: Monte Brdo, Monte Brisaz, Monte Kičer, Monte Glavica, Monte Versin, Mu Čuban.²

2

Osim hibridnih toponima, postoje i druge brojne hibridne riječi i u istroromanskom (*viéčo – stáro*) i u talijanskom (*lingua – glossa*), kao što su uobičajene i u dijalektima hrvatskog jezika: punta – ratac, furt – navek, ganjc – novo. O pojavi tautoloških hibrida pisali su S. Ullmann u *Précis de sémantique française* i naš V. Vinja u *Incroci linguistici...* Nikada 196 maj, hrvatski dijalektalni pjesnik Remido Sošić u svojoj pjesmi "Beside čakavske – beside hrvacke" bilježi kao potpunu sraštenicu, kao jednu riječ:

"Besida čakâvska,
Bôže, dâj
Da se ne zábi
Nikâdmaj."

Hrvatski toponimi Istre nisu samo najmlađi nego i najbrojniji. Njihovu pojavu, život i trajanje dijakronijski pratimo od *Istarskog razvoda* u XIII. stoljeću preko *Katastika* Fabija de Canala iz XVI. stoljeća i Morosinijeva iz XVIII. stoljeća do raznih drugih dokumenata i kartografskih publikacija od početka XVI. stoljeća do naših dana.

Hrvatskim toponimima prekrit je gotovo čitav istarski prostor. Tu su rijetka urbana, a gotovo sva ruralna naselja, sela i zaseoci, tek poneki značajniji i veći predjeli kao Draga, Učka... i daleko najveći broj mikrotoponima, tj. imena za polja, livade, lokve, potoke, brda, dolove... ne tako rijetko i za zaljeve, rtove, obalne predjele, pa i otoke i otočiće.

Dolazak Hrvata u Istru nije bio nasilan. Naseljavanje poluotoka Hrvatima obavljano je postupno i mirno. Tako je tekla i hrvatska toponimizacija. Tu je bio proces dug više stoljeća.

Novi su doseljenici napućivali nenaseljene predjele, kao i one u kojima je starosjedilačko pučanstvo bilo pošastima i ratovima osjetno prorijeđeno. Budući da su osnivali nova naselja i u pustim predjelima poluotoka, kao i u onima koji su bili raseljeni i napušteni, oni nisu u svim dijelovima Istre zatekli staro stanovništvo, pa od njih nisu mogli naslijediti ni toponime.

Tako već od konca VI. stoljeća s Hrvatima na poluotok dolaze i hrvatska imena za njive, pašnjake, šumarke, brda, potoke, drage, za raslinja i životinje, za uvale, otoke i poluotoke, a i za naseljena mjesta.³

Brojne toponime Hrvati su odmah po svom dolasku preuzeli od starosjedilaca, prilagodili ih svom jeziku i učinili ih svojim. To su toponimske posuđenice, tj. pohrvaćene neslavenske riječi koje su pohrvaćivanjem pretrpjele određene jezične promjene. Sadržaj tih mijena donijet do naših dana čini neke takve prilagođenice autentičnim jezičnim i povijesnim spomenicima te vrelom znanstvenih spoznaja o tome kada su Hrvati došli u ove krajeve.

Postojeća su imena naselja novi stanovnici prilagodili zakonima svoga jezika: Beligrad, Brtonigla, Buzet, Črnigrad, Dvigrad, Labin, Motovun, Novigrad, Pićan, Plomin, Poreč, Pulj, Rabac, Raša, Rovinj, Tar, Vodnjan, Vrsar..., a nova nazivaju u svome jeziku: Brest, Cerovlje, Cvitani, Črvar, Draguč, Gologorica, Hrastovlje,

3

Zemljopisno nazivlje ili toponimija trojezičnog hrvatsko – njemačko – latinskog *Istarskog razvoda* iz sporne 1275. godine, zapisano u hrvatskoj varijanti glagoljicom i jezikom koji se u 24 navrata naziva "hrvackim", uglavnom je – osobito u mikrotoponimiji – hrvatsko. Preuzeti toponimi prilagođeni su fonološkom sustavu hrvatskog jezika kakav je on bio do XII. stoljeća, što se lako utvrđuje činjenicom da su takva imena zahvatile one jezične zakonitosti koje su kasnije iščezle. Kao što su zemljopisni pojmovi u jeziku *Razvoda* hrvatski: breg, kamik, draga, loka, struga, vas..., tako su i zemljopisna imena uglavnom hrvatska i glase: Brdo, Dragoševica, Dva Grada, Ezero, Gračišće, Globočica, Gola Gorica, Knež studenac, Mnel, Plitva, Reka, Sergonina stena, Sopot ("Izvor"), Struga ("tor"), Sovinjak, Teplak, Vrgonin mnel, Vrh... nema dvojbe da su toponimi *Istarskog razvoda* stariji od izvora u kojem ih nalazimo i da predstavljaju najstarije jezične spomenike hrvatskog jezika na istarskom poluotoku.

Hrvatini, Hum, Krunčići, Livade, Novaki, Sovinjak, Sutivanac, Topolovac, Vodice, Završje, Zrenj...

Još je Petar Skok u svojoj studiji o imenu mjesta *Vodnjan*, u promjenama koje je romansko patronimijsko ime *Atinianum* pretrpjelo prilagodivši se zakonima hrvatskog jezika, vidio svjedočanstvo velike starosti toga toponima. Utvrdio je da se ime gradića Vodnjana moglo razviti samo prema romanskom *Adignano*, a ne prema kasnijem liku *Dignano*, jer čim je došlo do afereze, tj. do pojave nestajanja početnog /a/ u istroromanskom, više nije bilo mogućnosti za zamjenu romanskog /ǎ/ u hrvatsko /o/ niti za unošenje protetskog /v/, odnosno za dvije fonetske promjene karakteristične za hrvatski jezik prije XII. stoljeća. To se moglo potkrijepiti i povijesnim potvrdama što ih je donio Carlo de Franceschi kada je utvrdio da je *Adignano* kao istroromansko ime za Vodnjan moglo biti u uporabi samo do 1388. godine. Naime, već te se godine u pisanim dokumentima o Vodnjanu susreće oblik s aferezom, *Dignano* (Skok, 1956, 170).

Osim toga, prijelaz romanskog intertoničkog /i/ iz romanskog *Adignano* u starohrvatski poluglas /b/, koji je u otvorenu slogu ispadao, još je jedna glasovna promjena koja služi kao dokaz velike starosti hrvatskog imena za gradić Vodnjan.

Jer, poznato je u znanosti o jeziku odnosno o razvitku hrvatskog fonološkog sustava da se poluglas /b/ u hrvatskom jeziku vokalizirao prema /a/ ili ispao da je i taj proces bio završen do XII. stoljeća. Toponimske posuđenice koje su iz romanskih jezika ulazile u hrvatski jezik poslije XII. stoljeća takve preobrazbe nisu pretrpjele.

Protezu /v/ susrećemo u više toponima na području Istre, primjerice: Valtura, Valtur, Vižaća, Vižula, Varno, Valtida...⁴

Podatak što ga navodi C. de Franceschi, da su *Valturu* 1647. godine utemeljili doseljeni Hrvati, sam po sebi ne znači da je tada nastalo i ime za to naselje. Već bi jezične zakonitosti o kojima ovdje govorimo to opovrgnule. Te je godine u Valturu zasigurno stigao novi val doseljenih Hrvata, a ime Valtura mogli su mu dati samo oni hrvatski pučani koji su tamo obitavali više stoljeća ranije ili je ime Valtura postojalo i prije, ali kao agronim a ne ime naseljenog mjesta, ojkonim. Svoju tvrdnju opovrgava i sam C. de Franceschi kada najprije kaže "Villa fondata nel 1647. dai morlacchi dalmati", a potom iznosi podatke da se ime mjesta *Altura* nalazi u dokumentima iz 1372. i 1587. (Crljenko, 1985, 111). *Altura* je romanska varijanta hrvatskog imena Valtura.

4

Od svih istroromanskih dijalekata, proteza /v/ je najdosljednije provedena u šiškanskom, koji je i u leksiku bio najpodatniji hrvatskom utjecaju, o čemu nas obavještava Barbara B. Giudici: "Nel vocalismo del sissano è interessante la /v/ preposta costantemente alle voci comincianti per vocale: p. es. vočo, vočada, voto, vora, vovo, vorada, vonča, voliga, valtura. La frequenza di questo fenomeno è di gran lunga maggiore che in qualsiasi dialetto IR, così che la protesi è una della più spiccate caratteristiche di questo idioma." ("Note generali sull'idioma di Sissano" u *Jezici i kultura u doticajima – Lingue e culture in contatto*, Pula – Pola 1989, 151).

Vižula je ime poluotoka kraj Medulina. Jamačno je taj poluotok nekoć bio otok jer mu ime dolazi od romanske imenice *isola*, "otok". Toponim *Vižula* može biti samo iz vremena dok se u hrvatskom jeziku još razlikovalo /y/ od /i/. Tada su ime *Izola* hrvatski došljaci najvjerojatnije čuli kao *Yzola*. U to vrijeme u najstarijem jeziku Hrvata, baš kao i u praslavenskom i staroslavenskom, nijedna riječ nije mogla počinjati s *jerijem*, nego je dobivala protezu /v/... *vyme* – "vime", *vydra* – "vidra", kao i danas u ruskom i bugarskom.

Tako se razvio oblik *Vyžula*. Kasnije, a to je moglo biti već u IX. stoljeću, kada se /y/ zbog fiziološke srodnosti sa /i/ stao njime i zamjenjivati, da bi već u XII. stoljeću potpuno nestao iz hrvatskog jezika, dobiven je današnji oblik *Vižula* sa zadržanim suglasnikom /v/ na početku riječi. Pojavu proteze /v/ ispred /i/ toponimu *Vižula* moguće je shvatiti samo na taj način, jer – poznato je – ispred /e/ i /i/ dolazila je uvijek samo proteza /j/, nikada proteza /v/.

Na isti način došlo je do proteze /v/ u imenu *Vižača* (<*Nesactium*) i imenu *Vis* (<*Issa*) (Ivšić, 1970, 97, 119, 125 i Crljenko, 1985, 111).

Valtida, tj. *Valtida velika* i *Valtida mala* ime je dvaju susjednih brežuljaka smještenih oko 2,5 km jugoistočno od Rovinja. Teren po svojoj konfiguraciji nije (kako bi se prema imenu moglo pomisliti) uvala, udolina, dol, odnosno draga ili vala, kako bi ovdje domaći ljudi rekli, već je, obrnuto, riječ je o nečemu što je "la parte alta, altura, altida...", dakle uzdignuće, brijeg brdo.

Zato u toponimu *Valtida* prepoznajemo imenicu *altida*, "brijeg", s protezom /v/. Zanimljivo je da to ime u jednaku obliku govore i pišu i Hrvati i Talijani Rovinja, s time što će – dakako – romanski žitelji *Valtidu* malu nazvati *Valteída peiča*, a *Valtidu* veliku – *Valteída gránde*.

I toponim *Varno* iz okolice Rovinja sadrži istu pojavu. Ime je nastalo prema romanskom *orno*, "jasen", lat. *ornus*, tako što je nakon pojave proteze /v/ došlo do razjednačivanja, disimilacije rastavljenih vokala /o – o/ u /a – o/. A. Ive je u djelu *I dialetti Ladino – Veneti Varno* smatrao rovinjskom istroromanskom dijalektalnom riječju (Crljenko, 1985, 115).

Budući da se supstitucija nazala dogodila u hrvatskom jeziku do XI. stoljeća, dokaze o velikoj starosti sadrže i one toponimske posuđenice iz romanskog koje imaju denazalizirano /q/ ili /ę/ nastalo od romanskih fonemskih skupina /an/ i /en/.

Nazalno /R/ je u Istri denazalizirano tako što je u doba nastanka *Istarskog razvoda*, tj. u 13. ili 14. stoljeću, npr. prelazilo u /a/: *Sativanac*, *Satlovreč*, *satlovrečki*. U promjeru *Motovun* (<*Montona* < *Mantona*) /R/ je supstituiran s /o/, a tek u starom hrvatskom imenu *Mutvoran* (<*Monte Mauranu*, u *Istarskom razvodu*: *Motmoran*, *Motmoranci*) /R/ je prešao, kao i u drugim hrvatskim krajevima, u /u/.

Očito je da se denazalizacija /R/ nije u Istri uvijek i u svim njenim dijelovima kretala u jednom smjeru. Primjerice, prema romanskom /an/ u riječi *sanctus*, "sveti", hrvatskom jeziku prilagođeni romanski toponimi sadrže prefiksarno /sut/ kao i najstariji svetački toponimi ostalih naših obalnih krajeva.

Tako prema imenima mjesta *Supetar* (danas Sveti Petar u Šumi), *Sutivanac* i *Sutlovreč* (danas Sveti Lovreč) i njihovi etnici: Supetarac, Sutivanac, Sutlovrečani i ktetici: supetarski, sutivanski, sutlovrečki te nazivi za kraj oko tih mjesta: Supetarščina, Sutivanščina, Sutlovreština sadrže isključivu zamjenu /R/ > /u/. Suvremeni toponim *Savičenta* (u službenoj uporabi Svetvičenat) čuva glasovnu skupinu /ent/ što upućuje na mlađe postanje, pa ni početni slog /sa/ ne treba shvatiti kao pretvorbū /an/ > /q/ > /a/ (Crljenko, 1985, 112, 116).

Ojkonim *Buzet* Hrvati su upoznali i pohrvatili vrlo rano. U procesu prilagođavanja romanskog imena toga grada (*Pinquentum*) zakonima hrvatskoga jezika došlo je do glasovnih promjena koje su danas dokazom da toponim *Buzet* nije mlađi od X. stoljeća. Prijelaz skupine glasova /ent/ preko starohrvatskog nazala /ę/ u /et/ samo je jedan od relevantnih dokaza o tome. Ime gradića *Buzeta* došlo je do Hrvata preko furlanskog, a ne preko venecijanskog. Na to ukazuje glas /z/ u sredini riječi, nastao prema latinskoj fonemskoj skupini /que/ koja je u furlanskom uvijek bivala supsitutirana sa /z/ (Šimunović, 1976, 5).

Istarski razvod ovaj ojkonim bilježi u liku sa sonantnim /j/ *Bl̥zet*, pa prijelazom /j/ > /u/ dolazi do današnjeg oblika (*Etimologijski rječnik...*, 246).

Fonemska skupina /en/ i u latinskom imenu *Parentium* za naš *Poreč* proizvela je /e/ preko starohrvatskog nazala /ę/. To, međutim, nije jedina glasovna promjena koja pokazuje starost hrvatskog imena grada *Poreča*. Rekli smo već da se i prijelaz romanskog /ǣ/ > /o/ dogodio vrlo rano, a u toponimu *Poreč* nailazimo i na jotovanje /tj/ > /č/, drevnu promjenu koja se događala u hrvatskom jeziku do VII. stoljeća (*Etimologijski rječnik...*, III, 11). I završni fonem /č/ u toponimu *Puč* (<lat. *Puteus*), kao i onaj u *Pučul* (<*Puteolus*) istog su podrijetla.

Zamjena nenaglašenog latinskog /ǣ/ sa /o/, što smo je već susretali u toponimima *Vodnjan* i *Poreč*, zahvatila je i druge pohrvaćene romanske toponime. Utvrde koje su se gradile uzduž čitave obale Hrvatskog primorja, pa i one u Istri, katkad su se nazivale latinskim deminutivnom imenicom *castellione* da bi veoma rano, prema zakonima hrvatskoga jezika, bile preimenovane u *koščune*, *košljune*, *košine*. Takve *košljune* susrećemo danas na više mjesta uz našu obalu. (U Istri imamo *Košljun* u dolini rijeke *Mirne*.) Istu promjenu susrećemo još i u ojkonimima *Oprtalj* (<*Ad Portulae*, "vratašca"), *Plomin* (<*Flanona*), *Kopar* (<*Capris* <*Capraria* – *capra*, "koza").

Ni *Kopar* nije etimološki hrvatska riječ, ali je ipak naše ime za grad koji Talijani nazivaju *Capodistria*, a koji se latinski zvao *Iustinianopolis*. U vrijeme kada je Istra bila pod Bizantom (539-751) na istarski su poluotok provalili Langobardi. Bježeći od novih osvajača, stanovnici *Aegida* su se sklonili na obližnji otočić *Capraria* i tamo utemeljili današnji *Kopar*. Kako se *Capraria*, odnosno naselje *Capris* u čast bizantskog cara *Iustinijana II.* kasnije preimenovalo u *Iustinianopolis*, nameće se zaključak da je hrvatski toponim *Kopar* nastao već u VI. ili VII. stoljeću, a najkasnije do prve polovice VIII. stoljeća, kao i to da su imena *Kopar* i slovenski *Koper* jedina živo sačuvala prvotno ime nekadašnjeg otočića, kasnijeg naselja.

Kopar je, naime, pohrvaćen oblik imena *Capris*, pa je kao toponim mogao nastati samo u vremenu prije nego je ime *Capris* bilo zamijenjeno imenom *Iustiniano-*

polis. Ovdje smo u drugom planu ostavili argumente supstitucijske fonetike, jer ojkonim Kopar, kao što smo već spomenuli, sadrži i neporecive fonetske dokaze o svojoj starosti. Prema /ǎ/ u *Capris*, razvio se /o/ u Kopar, kao i u drugim starim pohrvaćenim imenima mjesta kao što su: Vodnjan, Poreč, Plomin, Oprtalj, Košljun, Kostel... (Crljenko, 1985, 112, 116).

U imenu *Raša* za naselje i rijeku imamo također potvrdu starosti. U drevnom imenu *Arsia*, prema zakonu poznatom u lingvistici kao slavenska metateza likvida, /ar/ se premetnulo u /ra/, pa smo dobili naše Raša. Kako je metateza likvida završena u hrvatskom jeziku u XI. stoljeću, bilježe je samo najstarije hrvatske posuđenice, jasno je, dakle, da toponim Raša nije nastao u vrijeme nakon propasti srednjovjekovne hrvatske države, koja se, prema svjedočenju Konstantina Porfirogeneta, protezala upravo do rijeke Raše.

Istu pojavu susrećemo još i u imenu mjesta *Labin* (<*Albona*) s promjenom /a/> >/la/, kao i u toponimima drugih naših krajeva: Rab (<*Arbe*) i Skradin (<*Scardona*) (Crljenko, 1985, 111, 112).

U hrvatskom liku toponima Labin nazočna je još jedna stara glasovna promjena. Završna romanska fonemska skupina /ona/ iz imena *Albona* supstituirana je rano u hrvatskom jeziku fonemskom skupinom /yn/, a kada je /y/ još u XII. stoljeću nestao iz hrvatskog jezika (Jurišić, 1944, 64), dobiven je završetak /in/. Isto se dogodilo u toponimu Plomin (<*Flanona*), ali ne i u imenima mjesta Motovun (<*Montona*<*Mantona*) i Brijun (<*Breona*) (Šimunović, 1976, 112).

Ovom pregledu drevnih hrvatskih toponima Istre, nastalih prilagodabama najstarijih mjesnih imena na poluotoku zakonima hrvatskoga jezika, pridružimo još *Pazin*, ime središnjeg grada regije.

U imenu *Pazin*, nastalu prema zatečenom *Pisino*, prvi fonem /i/ je najprije supstituiran mekim poluglasom /b/ koji se, kao što je poznato, u XII. i XIII. stoljeću ili vokalizirao u /a/ ili ispao. U našem slučaju prešao je u /a/, pa smo imali *Pisino*>*Pisin>*Pbin*>*Pazin*.

Tako se nije dogodilo u svim slučajevima. U slučaju već spomenuta toponima Vodnjan<*Antinianum* nemamo *Vodinjan, nego Vodnjan, jer je meki poluglas, kojim je bilo zamijenjeno romansko /i/, ispao.

Ne samo toponime nego i nazive za brojne predmete preuzeli su Hrvati od svojih romanskih susjeda i pohrvatili, tj. prilagodili hrvatskome jeziku. Živeći u dugom zajedništvu na istom prostoru, neke od takvih hrvatskih posuđenica apelativa preuzeli su kasnije Istroromani od susjeda Hrvata. Tako su se u romanskom, sada prilagođene zakonima istroromanskog, ponovno našle izvorno romanske riječi – hrvatske posuđenice iz romanskog: *gurmáso*<*gromača*, "hrpa", "gomila"<*grumum*; *vergáño*<*vrganj*, "plug"<*organium*; *vřtal*<*vřtal*<*hortulus*; *lúpiz*<*lopiž*, "kotao"<*lapideus*; *kataráča*<*kataráča*, "katar, pljuvačka"<*cata-racta*.

Me rikórdi ko a vále se aráva la térra kol vergáño de léño.
(Sjećam se kada se u Balama oralo zemlju drvenim plugom).

LITERATURA

- Cernecca, Domenico: *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Trieste, 1986.
- Crljenko, Branimir: Slavensko i poslavenjeno u toponimiji Istre, *Čakavska rič*, 1, Split, 1985.
- Deanović, Mirko: Voci slave nell' istrioto, *Ricerche slavistiche*, 3, Roma, 1954.
- Ive, Antonio: *I dialetti ladino – veneti dell' Istria*, Strasburgo, 1900.
- Ivšić, Stjepan: *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb, 1970.
- Istria Nobilissima, antologia delle opere premiate*, Trieste, 1968-1992.
- Jurišić, Blaž: *Nacrt hrvatske slovnice*, Zagreb, 1944.
- Malusa, Giovanni: terminologia agricola dell' istoromanzo a Rovigno, Valle e Dignano, u: *Atti XIII.*, Trieste, 1982-1983.
- Moguš, Milan: *Čakavsko narječje, fonologija*, Zagreb, 1977.
- Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I – IV, JAZU, Zagreb, 1971-1974.
- Skok, Petar: Toponomastički problemi, Vodnjan, *Istoriski časopis* 6, Beograd, 1956.
- Šimunović, Petar: Iz toponimije Istarskog razvoda, *Istra* 3-4, Pula, 1976.
- Zonca, Giovanni Andrea dalla: *Vocabolario dignanese – italiano*, Trieste, 1978.

HOW OLD ARE THE CROATO-ROMAN LANGUAGE CONTACTS IN ISTRIA?

Branimir Crljenko

Croatian Secondary School "Zvane Črnja", Rovinj

The Roman population of Istria took over from their Croatian neighbours numerous Croatian words which have been part of the lexis of Istro-Roman dialects from times immemorial. Some words adopted from Croatian by the Istro-Roman language have remained unchanged in form to the present day, and as such, together with the oldest layer of Croatized Roman toponyms are proof of very old Croato-Roman language contacts in Istria (*gréndana, kóulizo, lónisa, lótika...*). These terms predominantly include Croatian agricultural terminology, but many other words as well. Scientific arguments produced by means of the substitutional phonetics method infer that some of these terms could have been taken over from the Croats about one thousand years ago. The oldest layer of Croatian toponyms is yet another piece of evidence that the Croatian geographical names of Istria emerged in the period immediately after the great migration, when the phonological system of their language had still not suffered the changes that took place in the period prior to the 12th and 13th centuries. Language rules which had bearing over the oldest Croatian toponyms, at the same time also extended to toponymical loan-words, in other words those names which had been accepted from the old settlers and Croatized by the Croats when they came to Istria (Vodnjan, Buzet, Poreč, Labin, Kopar...).

LA VECCHIAIA DEI CONTATTI LINGUISTICI CROATO-ROMANI NEL TERRITORIO DELL'ISTRIA

Branimir Crljenko

La scuola media croata "Zvane Črnja", Rovinj

La popolazione romanza dell' Istria abbia acquisito dai suoi vicini Slavi numerose parole croate che fanno parte del loro lessico già da tempi remoti. Alcune parole che l' istroromanzo ha attinto al croato sono sopravvissute inalterate nella loro forma originale fino ai giorni nostri, e insieme con i più antichi stratti di toponimi romanzi croatizzati, testimoniano l' antichità dei contatti delle lingue croata e romanza in Istria sia sul piano linguistico che culturale. Si tratta soprattutto di termini riguardanti la terminologia agricola, però anche di altre espressioni. Le argomentazioni scientifiche dovute a metodi di sostituzione dichiarano che molte di queste espressioni sono state prese dai Croati mille anni fa (*gréndana, kóulizo, lónisa, lótika...*). Lo strato più antico della nomenclatura croata sta ad indicare che la toponomastica croata in Istria è sorta molto presto nel periodo successivo le grandi migrazioni dei popoli, quando il sistema fonologica della loro lingua non aveva subito quelle trasformazioni avvenute nel XII e XIII secolo. Le leggi linguistiche, che sono intervenute sui più antichi toponimi croati dell' Istria, allo stesso modo e nello stesso tempo sono intervenute anche sui prestiti toponimici, cioè quei nomi che i Croati venendo in Istria avevano accolto dalle popolazioni autoctone e li avevano croatizzati (Vodnjan, Buzet, Poreč, Labin, Kopar...).